

משה דור

Terra Nostra

לעמנואל בר-קדמא, ליום הולדתו

אָף אַת הַשָּׁמַיִם – שְׁמַי קוֹיָן, שְׁמַי חֶרֶף – כָּבֵד
הַפְּרִיטוֹ לְמַגְרָשִׁים, מוֹצְעִים לְמַכִּירָה בְּמַחֲרִים
מוֹשְׁכִים: חֶלְקַת רָקִיעַ עִם שְׁנֵי עֲנָנֵי כְּבָשִׁים;
כְּבָרָה הַשְּׂרָאֲתִית, מְעַנֶּנֶת חֶלְקִית בְּתוֹסַפֵּת
אֲפְשָׁרוֹת סוּפָה פִּיזִיטִית.
חֶלְקֵנוּ לֹא יִהְיֶה אִתָּם לוֹ גַּם רְצִינוּ –
זְקָנִים מְדִי, חוֹלִים מְדִי, נְטוּלֵי אוֹתוֹ נְצוּץ
יְצִירְתִּי הַהוֹפֵךְ סֵתֵם אָדָם לְיָזֵם מְצֻלִיחַ.

אֲזַמָּה נְשָׂאָר לָנוּ לְעֵשׂוֹת עַל סֶף
פְּרִיֶשָׁה מְחַלְטֵת, חֶבֶר יָקָר?
הֲבֵה נַחֲפֵשׂ סִפְסֵל בְּחַרְשֵׁת אֶקְלִיפְטִים
עַל שֵׁפֶת הַנַּחַל שְׁעוּדוֹ יֶרֶק, וְשֵׁם בְּפִנֵּת
תְּרַגְלֵי הַתְּשׁוּקָה הָרֵאשׁוֹנִים עִם בְּנוֹת
הַכֶּתֶה אוֹ "הַתְּנוּעָה", נְגַלְגֵּל זְכָרוֹנוֹת
שִׁיסוּדִם עֶפֶר הָאָרֶץ, אֲדַמַּת מְמָשׁ,
terra firma, terra nostra.

אֲחָרֵי כְּכֹלֹת הַכֵּל, גַּם שִׁירְתִּי גַם
צִיּוּרִי, בְּרַגְבִים הֶלְלוּ שְׂרָשִׁיָּהם
וְאֵלֵיהֶם, בְּבוֹא מוֹעֵד, יֵשׁוּבוּ.

באופן שבו היא נהפכה יותר לחשיבה הליברלית של אלכס היילי מאשר לרדיקליות של אקס עצמו. אקס רצה איחוד טוטאלי של כל הפלגים המתנגדים למשטר. מנגנון השיטור של הממסד, האפ-בי-אי, ראה ראה בו אויב הציבור מס' 1 (הלהקה Public Enemy לקחה את שמה מרשימת אויבי הציבור של רשויות הביטחון הפדרלי). הם רדפו אותו מהרגע שבו נפגש עם המטיפים האסלאמיים בכלא, בזמן חזרתו בתשובה, ועד יום מותו. הם לא הגנו עליו ולא מנעו את מותו.

ספר הנאומים והמאמרים מהפכה היא כמו שרפה ביער, הכרחי לכל מי שרוצה ללמוד על הפוליטי, על חשיבה מתנגדת ועל יצירת הבדל בין החתרנות המתפרצת לבין המשטר המדכא. ועדיין אנו זקוקים ליותר חומר מתורגם על פועלו של מלקולם אקס כדי להבין את ההקשרים השונים שבתוכם פעל: אומת האסלאם, לאומיות שחורה, פאן אפריקאיות, עולם שלישי, סוציאליזם עולמי, אקטיביזם עצמי, סטודנטיאלי, בעל חשיבה גזעית ועוד. אנו זקוקים להבנה מורכבת ורחבה של התרבות השחורה כדי להבין את הישגיה המפליגים בקידום החשיבה הרב-גזעית ובשיח דמוקרטי רחב של זכויות. ♦

בתחילת שנות התשעים בהוליווד, צילם ספייק לי סרט על פי האוטוביוגרפיה של מלקולם אקס (שכתב, כאמור, היילי). ספייק לי היה מוכן לעצור את ההפקה רק כדי לצלם את העלייה לחאג' של מלקולם אקס בערב הסעודית, וחברת וורנר ביטלה את הסרט בשל החריגה של לי מהתקציב המקורי. לי לווה או כסף מאנשי האליטה השחורה כמו טרייסי צ'פמן, ביל קוסבי ואחרים, ומאוחר יותר חזרה גם וורנר להשתתף בהפקה. נחישותו של לי מעידה על כוחה של הזהות האפריקאית-אמריקאית של הדור שנולד בשנות השישים, כשהיא נטענת ביסודותיה הדתיים הערביים, הגיאופוליטיים אפריקאיים-אסייתיים ואסלאמיים. החאג' הוא אותו רגע של פיתחן שבו - דווקא כשהוא עומד על אדמת אסיה בלב האסלאם - רואה מלקולם אקס את הלבנים והשחורים כשווים. מכאן אפשר למתוח קו אל נאום קהיר כשעומד אובמה מול קהל העולם הערבי ומבקש להחיל רגע חדש ביחסים שבין אמריקה והמערב והעולם הערבי. אך מלקולם אקס, בניגוד לאובמה, שבר כל חומה אפשרית. לרגע לא ראה את עצמו כחלק מהממסד. זהו גבול שלא מוכר בישראל ובמדינות שבהן ללאומיות ישנם גבולות קשיחים.

ההתנגדות של אקס לאיחוד עם ההגמוניה השלטת, הן תודעתית והן פוליטית, היא קו הגבול החסר במיוחד בפוליטיקה ובתרבות הישראלית. נכון, בשוליים ניתן לזהות התנגדות. אך קווי הגבול הללו מטושטשים, בעיקר בשל הריקון של מושגי האופוזיציה והקואליציה מאז הקמת מפלגת קדימה.

ההתנגדות של מלקולם אקס ללאומיות האמריקאית הלבנה והנוצרית, שיצרה את העבדות, הובילה דווקא לשינוי טרנספורמטיבי שבו הלאומיות הלבנה הפכה ללאומיות רב גזעית. כפי שפעם כתב סמי שלום שטרית (שגם לו אני חייב את הכרותי הראשונה עם כתבי אקס): "הרדיקלים מנענעים את העץ והמתונים זוכים בפירות". כך גם מלקולם אקס נענע את העץ כה בחוזקה עד שמרטין לותר קינג זכה להיכנס לקורפוס הזיכרון הלאומי. וכשחושבים על קינג נזכרים דווקא בדמותו הלא אלימה ולא בוו המיואשת (רגע לפני הרצחו) המבינה את מבנה הכוח שעליו התריע אקס.

מלקולם אקס לא רק כיכב בשנות השישים. הגותו צפנה בתוכה מסרים חשובים שצמחו ופרחו דווקא שלושים שנה מאוחר יותר. כך חזרה דמותו בשנות התשעים כמי שמזוהה עם לאומיות שחורה. כשנבחר לנשיא, ביטל רייגן את מדינת הרווחה ואת ההטבות שנקט משטר קרטזר בשנות השבעים כלפי אוכלוסיות מוחלשות. ארה"ב הפכה להיות מוכת כנופיות והצער השחור נתפס כאויב הממסד. אחוזי הפגיעה ומעצרים של גברים שחורים נסקו. יוצרים שחורים כמו ספייק לי, להקת "פאבליק אנמי" ואחרים היו זקוקים לגבר שחור בעל מסרים לאומיים חדים. הזיכרון השחור חזר אל מלקולם אקס וינק ממנו את אמרותיו, נאומו וספריו. כך ביים ספייק לי את האוטוביוגרפיה של מלקולם אקס כסרט הוליוודי שחור, שהניב מועמדות לאוסקר של דגול וושינגטון. האוטוביוגרפיה היתה לרב מכר ברשימת הספרים של הניו יורק טיימס' ואפילו הנשיא קלינטון נתפס בשעת ג'וגינג עם הסמל של X על חולצתו. משפחתו של מלקולם אקס קיבלה בול לאומי. כאמור תמיד מעניין להשוות את היחס שבו נתפסת המורשת של מרטין לותר קינג עם המקום שמקבלת בזיכרון הלאומי המורשת של מלקולם אקס.

לקראת סיום התואר השני התכוננתי לנסוע למכון מחקר בניו יורק, שעוסק אך ורק במלקולם אקס. פרופ' מנינג מרבל פתח לפני את דלתות המכון אך לצערי לא היה לי מספיק כסף לנסוע, ואחר כך הדלת של מרבל כבר היתה סגורה. יחד עם זאת החפירה הארכיאולוגית שלי בידע על/של אקס, הובילה אותי למאמר מרתק של מרבל, שבו הוא מגלה שפרקים שלמים מתוך האוטוביוגרפיה של מלקולם אקס הוצאו,